

DIFERÈNCIA I PROCESSOS D'INFORMACIÓ:
NOTES PER A UNA ANÀLISI
INSTITUCIONAL DEL DRET

Pompeu Casanovas

Filla: No ho entenc.

Pare: Sí. El punt és que el propòsit d'aquestes converses és descobrir les "regles". És com la vida -un joc el propòsit del qual és descobrir les regles, les regles que estan sempre canviant i són indescobribles.

Filla: Però jo no diria que això sigui un joc, papà.

Pare: Potser no. Jo l'anomenaria un joc (game), o d'alguna manera "joc" (play). Però no és certament com els escacs o la canasta. És més com el que els gatets i els gossets fan. Potser. No ho sé.

Filla: Papà, per què juguen els gatets i els gossets?

Pare: No ho sé, no ho sé¹

1. INTRODUCCIÓ: EL QUE ELS GATETS I ELS GOSSETS FAN

L'objectiu d'aquesta ponència no és parlar de cadells. Almenys no és aquest el meu propòsit, encara que, d'alguna manera, podria estar-hi relacionat. El meu objectiu, avui, en canvi, és parlar de jocs, de regles, d'esdeveniments i de processos d'informació. Preferentment, dels processos relacionats amb l'anàlisi del funcionament efectiu dels grups humans que componen institucions. Així, efectuaré una breu presentació del treball que intentem dur a terme al Seminari d'Antropologia i Sociologia del dret del Departament de Ciència Política i Dret Públic de la Universitat Autònoma de Barcelona.

1. Gregory Bateson, *Steps to an Ecology of Mind*, New York: Ballantine Books, 1972, 19776, p. 19-20.

Perseguiré aquests objectius en la meua presentació: (I) en primer lloc, expressaré alguns dubtes sobre alguns pressupòsits habituals en sociologia jurídica; (I) en segon lloc, enumeraré breument objectius i preguntes; (I) exposaré, finalment, però de manera merament exploratòria, obert a crítiques i objeccions, alguns elements metodològics que poden resultar útils per a ajudar-nos a representar millor el funcionament actual de les institucions. Aquest apartat és el que dona títol a la ponència. Jo tampoc sé molt bé per què juguen els cadells. Ni tan sols si segueixen un patró preestablert o responen a algun tipus de "regla" en llur aprenentatge. Puc observar, tanmateix, el que fan. I, abans d'anticipar qualsevol hipòtesi funcionalista -e.g., juguen *perquè* compleixen les funcions f_1 , f_2 , ... f_n -, puc preguntar-me què és exactament el que observo, i com ho faig.

2. SOBRE LA PERSPECTIVA DE RECERCA

Si algú em demanés què entenc per "institució" em posaria en un compromís. Podria, segurament referir-me a precedents il·lustres, com el de Mauss o el d'antropologia política de Godelier. Però això no contribuiria a aclarir les coses, perquè no delimitaria el meu ús del terme. I menys, encara, el meu ús teòric.

El Penguin diu: "el terme (institució) és àmpliament usat per a descriure pràctiques socials que són regularment i contínuament repetides, són mantingudes per normes socials, i tenen una gran importància en l'estructura social. Com «rol», el terme es refereix a models establerts de conducta (established patterns of behavior), però la institució és contemplada com un ordre superior, com una unitat més general que incorpora una pluralitat de rols".² L'escola, e.g., com a institució acobla els rols de professor, alumne, pares, inspectors... I sobre aquesta conceptualització el Penguin segueix classificant: (I) institucions econòmiques (que serien les que produirien i distribuïrien béns i serveis); (II) institucions polítiques (que regularien l'ús des i accés al poder); (III) institucions d'estratificació (que determinarien la distribució de posicions i recursos); (IV) institucions de parentiu (relatives al matrimoni, la família, la socialització); (V) institucions culturals (relatives a les activitats religioses, científiques i artístiques).

Els termes de "rol", "funció", "estructura" i "institució", en aquest context, corresponen a un llenguatge que forma part del bagatge conceptual del propi investigador.³ De vegades, aquest bagatge correspon a una visió teòrica, de

2. *The Penguin Dictionary of Sociology*, Nicholas Abercrombie, Stephen Hill, and Bryan S. Turner, London: Penguin Books, 1984, 19882, p. 124.

3. Cfr. G. Bateson, [op. cit.] p. 61 i següents. Vegeu també, l'epíleg de 1958 a la seva investigació de camp sobre els latmul -*Naven* (1936)-. "Aquests conceptes ['ethos', 'eidos', 'sociologia', 'economia', 'estructura cultural', 'estructura social', 'economia'...] tenen un ordre de realitat objectiva. Són realment descripcions dels processos de conèixer adoptats pels homes de ciència, però afirmar que 'ethos' o 'estructures socials' tenen més realitat que aquesta equival a incórrer en la falàcia de Whitehead de la malposició del concret. La

vegades a una mera filosofia social. Però és fàcil de veure que els termes refereixen en funció de llur correlació en el discurs de l'investigador, i no directament. Hom pressuposa, doncs, que les variables ja són encabudes en la categoria de "rol" i "funció". En certa manera, "existeix" la funció de "professor". La conducta observada és ja la conducta d'"un" professor i esdevé així una instància de la pròpia funció. D'aquesta manera, els pressupòsits d'aquest discurs configuren un objecte abstracte d'anàlisi que, al capdevall, resulta dependent de les categories utilitzades.

Amb la sociologia del "dret", sol succeir una cosa similar. No és infreqüent trobar en la literatura corrent expressions com "el sistema jurídic d'una societat", "les regles que componen el sistema jurídic", "les funcions del dret són ...". I més encara: hom parla de les "normes", de l'"eficàcia" de les normes, de la "vàlidesa" normativa i dels "operadors" del dret amb la pretensió que tothom sap de què s'està parlant o amb l'esperança que, al cap i a la fi, existeix algun referent per a les expressions utilitzades. Òbviament, algun conjunt d'elements o entitats conceptuals anomenat "dret". Els termes anteriors corresponen, en part, a prestacions de la denominada "teoria del dret" i, en part, a formulacions que pretenen descriure els fenòmens "jurídics". Al funcionalisme implícit del vessant "sociològic" de les "teories" del dret⁴ respon el positivisme implícit del vessant teòric-jurídic de les "sociologies" del dret⁵.

No és fora de lloc assenyalar en aquest punt que la qüestió no se soluciona amb definicions. No és de la claredat semàntica dels termes del què es tracta, sinó de la perspectiva de l'investigador que defineix els termes. M'explicaré. Si jo tinc clar, per exemple, que joestic buscant alguna cosa com una trama de conceptes que em permetin entendre el llenguatge utilitzat per legisladors, jutges, advocats i juristes, aleshores no tindrè cap problema per a comparar el "dret" amb un "joc" -

trampa o il·lusió -com moltes altres- desapareix quan s'arriba a aplicar el tipus lògic correcte. Si 'ethos', 'economia', etc., són paraules en el llenguatge que descriu com els homes de ciència organitzen les dades, aleshores aquestes paraules no poden emprar-se per a 'explicar' fenòmens, ni hi pot haver categories de fenòmens 'etològics' o 'econòmics'. Naturalment, les persones poden estar influïdes per teories econòmiques o per falàcies econòmiques, però no és possible que estiguin influïdes per l'"economia". 'L'economia' és una classe d'explicacions, no és un explicació de quelcom en si mateixa". *Una unidad sagrada. Pasos ulteriores hacia una ecología de la mente.* (1991), Barcelona: Gedisa, 1993, p. 89-90.

4. Aquest funcionalisme tàcit i acríticament adoptat és detectable en l'obra dels tres teòrics del dret més importants del segle XX: Hans Kelsen, Herbert Hart i Alf Ross.

5. Vegeu e.g. N. Luhmann, *Sistema jurídic y Dogmática Jurídica* (1974), Madrid: Centro de estudios Constitucionales, 1983. Les "teories" sistèmiques -de Luhmann, de G. Teubner- accepten amb massa facilitat que els fenòmens de complexificació i diferenciació operen en una mena d'"esquismogènesi" normativa. Aquests conceptes només tenen sentit (en la cibernètica de Wiener i en l'ecologia de la ment de Bateson) si hom pren al peu de la lletra el significat d'"informació" en presència de processadors.

sigui el noble joc dels escacs⁶ o el no menys aristocràtic del criquet.⁷ I el nivell d'abstracció en el qual em situo em durà directament a assumir una ontologia de base, i a discutir-ne els fonaments filosòfics. Per valuosa que sigui la comparació, tanmateix, no puc evitar de preguntar-me tot seguit què és exactament el que aclareix aquest aclariment conceptual que acaba sempre en una discussió de fonaments. A tot estirar hauré establert un espai semàntic complex, al qual només podré referir per metàfora o metonímia l'abast dels termes usats per advocats, jutges i juristes. O sia: consideraré la conducta dels subjectes com a funcions del llenguatge que parlen, en el ben entès que el que parlen només pot ser un llenguatge, a més, un llenguatge especial, "jurídic". Finalment, *assimilaré* els seus conceptes als que construeixi jo sobre "allò jurídic". Però, amb aquesta manera d'operar, no asseguro que entengui de què parlen i com ho fan en realitat.

El que estic proposant és canviar el nivell d'abstracció i les pressuposicions inicials. No donar per descomptat que ens movem en un àmbit de "regles", o "sistema" de "normes jurídiques" que pot ser comparat sota un determinat aspecte amb els jocs, sinó deixar *sense* especificar l'objecte de l'anàlisi respecte al "jurídic", perquè, de fet, l'única cosa que se'ns presenta al davant és un conjunt de comportaments humans que no sabem com opera (ni si és comparable a cap "joc").

D'aquesta manera, no ens mourem dins del "dret", ni intentarem fer una enigmàtica "sociologia del dret" (que, sia dit de pas, pressuposa també la definició de "dret"), sinó que ens plantarem, senzillament, en el si d'un grup humà que es comunica entre ell i fa coses en conjunt sota l'auto-qualificació de "jurídiques". Si s'adopta aquest punt de partida, aleshores hom deixa que els problemes, les variables rellevants i les solucions es vagin delimitant progressivament a partir de la construcció de dades en el treball de camp. No es tria d'antuvi una direcció determinada, perquè aquesta ja és implícita en la conducta (verbal i no verbal) de les interaccions intra i inter-grupals que *aprèn* l'investigador. És a dir, es considera seriosament el fet que els homes generalment saben el que fan i que, amb la mateixa generalitat, tendeixen a ignorar com i per què ho saben.

Reivindico, doncs, també, la inespecificació inicial del terme "institució". Probablement, les "institucions" -en algun sentit similar al del Penguin- es trobin molt més arrelades del que ens pensem en la nostra conducta, en la nostra

6. Cfr. Alf Ross, *On Law and Justice*. London: Stevens & Sons Limited, 1958, Cap. I.

7. Cfr. H. L. A. Hart, *The Concept of Law*. Oxford University Press, 1961, Cap. III, 1. "The content of laws".

8. "Joc" és una noció d'un tipus lògic superior a "acció". El terme "acció" pot ser considerat no en si mateix (com és també normal en moltes filosofies de l'acció), sinó designant un fragment separat del flux de la conducta per un observador o pel mateix individu. En canvi "joc" -o "delicte"- no són noms d'accions particulars sinó que es refereixen a *classes* d'accions que es classifiquen d'acord amb la visió que l'organisme té del *context* en què està actuant. Cfr. Bateson (1976, 1977), [op. cit.] 1991, p. 214, 270-271.

cultura, en la nostra ment. Però tampoc ho sé. Cal arriscar-se a descobrir què hi ha sota l'ús concret tant de verbs que semblen especialment "jurídics" -"comprar", "vendre", "delinquir", "castigar", "contractar", "regular", "aplicar", "penar"... - com en els representacions més habituals a través de termes molt més anodins - "família", "treball", "vacances", "amistat", "por"-. Potser els fils capilars de la representació cultural de les actituds més personals aguantin principis importants d'organització política que tenen poc a veure amb els termes amb què la "ciència" política i jurídica contemporània pretén estudiar les organitzacions humanes.

He de fer dues matisacions aquí que no són de detall. En primer lloc, això darrer va ser posat de manifest ja per l'obra pionera de Leon Fastinger, Gregory Bateson i l'Escola de Palo Alto⁹ fa un bon grapat d'anys, i només l'entestament de les ciències socials en perspectives vuitcentistes explica que, fins i tot ara, després de la utilització massiva de llurs resultats per metodòlegs crítics de la teoria dels jocs com Jon Elster,¹⁰ se segueixi ignorant la seva importància. Resulta altament estimulante resseguir pas a pas com, després de la Segona Guerra Mundial, les ciències empíriques de la conducta i de la societat van anar descobrint una nova manera d'estudiar els homes que tingues en compte els fenòmens del llenguatge, la cognició, la memòria i el raonament. En pensar flexiblement en coses tan aparentment allunyades entre si com l'estructura organitzativa dels pobles primitius, la comunicació dels dofins, la transmissió d'informació cel.lular i els conflictes de l'esquizofrènia, els científics dels anys quaranta i cinquanta - Macculloch, Wiener, Bateson...- van posar les bases de la cibernètica, la

9. Vegeu Paul Watzlawick, Janet Beavin Bavelas, Don D. Jackson, *Pragmatics of Human Communication*. W. W. Norton & Company, Inc., 1976.

10. Vegeu J. Elster, *Logic and Society. Contradictions and Possible Worlds*. John Wiley & Sons, Chichester, N. Y., 1978, i tota l'obra posterior dedicada a l'anàlisi dels desitjos contradictoris, les creences contradictòries, i les estratègies indirectes, especialment *Sour Grapes. Studies in the Subversion of Rationality*. Cambridge University Press, Editions de la Maison des Sciences de l'Homme, París, 1983. Resulta interessant comparar les respectives crítiques d'Elster i Bateson a l'ús de la teoria matemàtica dels jocs iniciada per von Neumann i Morgenstern (*Theory of Games and Economic Behavior*. Princeton U.P., 1944). Bateson, en un article de 1958, titulat "Els nous marcs conceptuals per a la investigació de la conducta" (vegeu [op. cit.], 1991, p. 140-161), posava de manifest que "la teoria del joc tal com és només és aplicable a aquells moments infinitesimals en què les condicions són estàtiques i l'evolució és nula" (p. 151). És a dir, criticava els pressupòsits d'una aplicació simple a organismes vius -inclòs, naturalment, l'home- que responen a fenòmens d'aprenentatge en condicions canviants i no a condicions de tries maximitzadores d'utilitat. El paper de l'ambient, venia a dir Bateson, és molt més important que no pas el que la teoria li assigna. El treball d'Elster, en canvi, s'ha aplicat a una remodelació del grau d'informació necessària per a la decisió racional. És a dir, ha intentat la construcció d'una teoria de la racionalitat ("individual" i "col.lectiva") més basada en la modelització en estratègies i paràmetres de les línies de conducta (l'"acció" o la "decisió" racional) que no pas en la investigació efectiva de la pròpia conducta. Tanmateix, operant d'aquesta manera roman dins dels límits de la teoria dels jocs i, sobretot, accepta el supòsit que Bateson criticava: l'abstracta personificació de l'ambient natural, que és considerat com un jugador més en el "joc". Vegeu Jon Elster (Ed.), *Rational Choice*. Basil Blackwell, Oxford, p. 1-33; Jon Elster an Aamund Hylland, *Foundations of Social Choice Theory*. Cambridge University Press, 1986.

intel·ligència artificial i la ciència de la comunicació. La filosofia matemàtica de Russell, Whitehead, Tarski i Gödel els va proporcionar un bon punt de partida (sobretot en relació a idees bàsiques sobre els tipus lògics en els processos evolutius i les definicions recursives en els sistemes d'informació). Però la reflexió epistemològica va anar lligada a resultats experimentals i empírics: no es va posar l'èmfasi en els llenguatges per si mateixos, sinó en llur *processament* per part d'organismes (I) capaços de fer-ho (II) amb limitacions (*constraints*) per a fer-ho. Com veurem més tard, el desenvolupament contemporani de la pragmàtica lingüística i de la ciència cognitiva ha seguit aquest camí també.

En segon lloc, retornat als estudis jurídics, em sembla que aquesta és la perspectiva que buscaven els denominats "realistes" americans més intuïtius en els anys trenta.¹¹ Llur interès per l'antropologia de Boas, Frazer, Radcliffe-Brown i Malinowski així ho testimonia. Però cal indicar també que ni disposaven de l'utilitat teòric necessari per a desenvolupar llurs intuïcions ni podien tampoc, a causa de llur posició professional, endegar estudis empírics elaborats. Fariem bé, tanmateix, en interpretar el cúmul de tesis esparses dels realistes a la llum dels desenvolupaments de les ciències de la conducta posteriors i no, com resulta tan habitual, a la llum d'una tradició de filosofia del dret que els resulta estranya. Sobretot si s'observa que la seva tesi principal és, justament, que els fenòmens "jurídics" no poden ser entesos a partir del propi àmbit dels conceptes "jurídics". Per la mateixa raó, tanmateix, seria erroni qualificar la meua posició de "realista". Em temo que, des del punt de vista de la filosofia del dret, tot allò que no resulta assimilable a una semàntica normativa tendeix a rebre aquesta denominació. Però, per a la meua recerca, és indiferent ser o no ser "realista": no implica el sosteniment de cap tesi especial sobre "normes", "sistemes jurídics" i "ordres normatius". En la mesura que aquests termes entrin en el discurs efectiu dels juristes, entraran també en el flux del discurs o de la conducta estudiats, de la mateixa manera que qualsevol altre segment verbal o comportamental.

3. DIFERÈNCIA I INFORMACIÓ

Hi ha alguns punt de partida metodològics que semblen ben arrelats ja en els bagatges de les ciències contemporànies. M'agradaria destacar aquí els següents, que són importants per al treball que faig. I m'agradaria advertir igualment que per a mi, que no posseeixo formació matemàtica específica, aquests punts són d'ordre heurístic i no teòric (guien la recerca, però no en constitueixen el llenguatge ni el contingut):

11. Estic pensant, sobretot, en Karl Llewellyn, titllat més d'un cop d'autor superficial i confús. Vegeu "A Realistic Jurisprudence: the next step", *Columbia Law Review*, 431 (1930). Llewellyn va indicar la necessitat d'estudiar "l'àrea d'interacció entre la conducta regulativa oficial i la conducta d'aquells a qui influeix o que influeixen en la conducta regulativa oficial". Vegeu la traducció castellana d'aquest text a *El ámbito de lo jurídico. Lecturas de pensamiento jurídico contemporáneo*, Pompeu Casanovas, José Juan Moreso [Ed.], Ed. Crítica, Barcelona, 1994, p. 244-293.

(I) l'estudi del discurs no difereix *teòricament* de l'estudi de la conducta (sí, naturalment, en les tècniques utilitzades per a l'obtenció de dades),¹²

(II) l'organització de les dades verbals i comportamentals s'articula a l'entorn d'elements d'*informació* que són processats per organismes en un *ambient* o *context* (no cal fer aquí cap distinció més específica);

(III) el terme "informació" no implica necessàriament un sistema de signes que configuri un llenguatge complet -és a dir, una sintaxi amb interpretació semàntica i funcions pragmàtiques- sinó només un conjunt d'elements capaços de produir *diferències* descodificables per un organisme capaç de percebre aquestes *notícies de diferències*;¹³

(IV) l'epistemologia de la "diferència" en què es basa la teoria de la informació i de la intel·ligència artificial és una epistemologia de la ment (i no dels processos físics de la ment).

Un sistema és una unitat que posseeix una estructura de retroalimentació (*feedback*). No convé identificar la "ment" amb la ment humana (encara que per a estudiar processos humans necessitem tenir necessàriament en compte els processos mentals), sinó que "ment" és immanent als circuits d'informació. "Informació" és qualsevol diferència que fa una diferència. La paraula clau és precisament aquesta: "diferència".

D'una manera que va ser intuïda ja per la filosofia romàntica -i que continua sent-ho per les seves derivacions en l'hermenèutica contemporània¹⁴ -l'epistemologia de la diferència implica una filosofia de la intel·ligència. Bateson (1991, p. 289-90) assenyala els següents punts sobre aquesta noció: (I) una "diferència" no és

12. Això significa que l'estudi del llenguatge *en tant que* comportament (el "discurs") no difereix de l'estudi del comportament *en tant que* reductible teòricament a processos d'informació per part del organismes. L'oblit d'aquesta premissa fonamentalment que estableix el punt de partida analític duu directament sia a l'assimilació dels processos lingüístics a elements "causals" d'estímul/resposta (conductisme), sia a l'assimilació dels fluxes de conducta a elements d'una "gramàtica" lingüística externament interpretativa (hermenèutica). L'essencial és adornar-se que tant els fenòmens de conducta externament observables com els discursius obeeixen a computacions mentals que regulen les actituds, les emocions, les expressions abstractes, tant si són formulades en un llenguatge natural com si es troben incorporades els moviments corporals.

13. Per a la teoria matemàtica de la informació de C. E. Shannon i W. Weaver, e.g., no és important el que efectivament es diu sinó el que *podria* ser dit. En aquesta formulació, "informació" és "la mesura de la lliure elecció d'un missatge" i la "quantitat d'informació es medeix pel logaritme del nombre d'eleccions possibles". "Informació" no es confon, doncs, amb "significat". Vegeu *The mathematical theory of communication* (1949), Illini Books Ed., 1963, p. 8-10.

14. Cfr. M. Heidegger, "Identität und Differenz" (1957), i *Unterwegs zur Sprache*, Verlag Günther Neske Pfullingen, 1959. El problema de l'hermenèutica, tanmateix, és que reconverteix en problemes d'estructures semiòtiques o de llenguatge natural la dinàmica dels processos mentals intuïts per la filosofia romàntica de la consciència.

material i no pot ser localitzada, (II) no pot ser situada en el temps, tampoc, (III) no és una quantitat, no té dimensió i és digital (delimitada per llindars); (IV) no és reductible a "energia" (que sí que té dimensions físiques)¹⁵.

Bé. Molt bé. I ara què? Té alguna cosa a veure això amb el dret?

4. EL CAMÍ DE LA FORMIGA DE SIMON

(Oh, no!, primer gatets i gossos... i ara formigues!)

Examinem com una formiga va fent camí amb penes i treballs. Ara puja una pedra, es para, contorneja un altre obstacle, torna a parar-se, prossegueix, amunt, avall, dreta, esquerra... el seu camí forma un efecte un arabesc molt complex. Però on és la complexitat? En la formiga? O el que és a la base dels seus complicats arabescs- i el que la seva conducta es limita a reflectir- és més aviat la complexitat de l'entorn, de l'ambient, on la formiga s'ha de moure?.

Herbert Simon va formular així el que en termes de ciència cognitiva s'anomena "falàcia de l'isomorfisme de primer ordre": atribuir les estructures internes d'un organisme relativament senzill, però el seu entorn no ho és tant.

Substituïm ara la formiga per un home qualsevol. Podríem pensar que la cosa canvia: l'home té més capacitat, té "raó", "voluntat", i "llibertat" per a escollir objectius. Si superem la nostra temptació antropomòrfica, i adoptem un punt de vista en termes exclusivament de conducta, veurem que té sentit la vella i mítica comparació entre l'home i la formiga. Escriu Simon:

Un home, vist com un sistema de comportament [behaving system], és bastant simple. L'aparent complexitat de la seva conducta en el temps és en gran mesura un reflex de l'entorn [environment] on ell mateix es troba. [...]. Un ésser humà pensant és també un sistema adaptatiu; els objectius humans defineixen l'intercanvi [interface] entre els seus entorns interns i externs, incloent en els darrers el seu bagatge de memòria. En tant que és efectivament adaptatiu, la seva conducta reflectirà en gran mesura l'entorn extern (a la llum dels seus

15. Cal notar -escriu Bateson (ibid. 267) per a explicar la llei de Weber-Fechner (1830) [la "sensació" és proporcional al logaritme de la intensitat de l'"estímul"]- que la diferència de la que estic parlant no té dimensions, és una proporció entre dues coses, com temperatures, pesos, resplendor, etc., que tenen dimensions reals de massa, de longitud i de temps o combinacions d'ells. Però la raó entre tota parella és una mesura la dimensionalitat de la qual, per a dir-ho així, s'anul·la per a resultar en un concepte no dimensional. Els físics ho denominen 'dimensió zero'. Com que és de dimensió zero, la diferència, naturalment, no transporta cap energia i correspon a l'esfera de l'entropia i la negentropia. També és cert que la diferència no pot localitzar-se en l'espai. Tinc aquí un tros de paper groc i un tros de paper blanc, però la diferència 'entre' ells no és en el paper groc ni en el paper blanc. És, podríem dir, en el temps que hi ha entre ells. Però aquest temps no és un temps que pertanyi als trossos de paper. És el nostre temps, el temps que necessitem per a passar de l'examen d'un tros de paper a l'examen de l'altre tros.

objectius) i revelarà només unes quantes propietats limitadores de l'entorn intern-
de la maquinària psicològica que permet a una persona pensar.¹⁶

Imaginem ara que el lloc de l'home imaginari que ha substituït l'esforçada formiga inicial és ocupat per un advocat, un fiscal, o un jutge exercint les seves funcions. Ells també es troben amb un camí més aviat punxegut, ple de pedres, pujades, baixades... o atacs, rèpliques, contrarèpliques, suposicions, preguntes, indicis, enigmes, estratègies. Les decisions que han de prendre en parlar o escriure són moltes, ràpides i sobre la marxa, en el moment mateix de desenvolupar els arguments o de redactar la sentència. I, a més, es van carregant durant tot el camí d'un pesada càrrega d'elements que convé recordar i ordenar en la memòria per a continuar avançant.

Els contextos o ambients en un procés legal se succeeixen sense parar i són creats per cada una de les intervencions. La informació que els participants processen no és només lingüística, sinó visual, auditiva, perceptiva, i només una part d'ella aflora conscientment en la memòria. A més, estan subjectes a limitacions ben conegudes: tenim molts pensaments i una sola boca per expressar-los (o bé: les computacions no són lineals sinó en paral·lel, i competeixen per accedir a un estret port de sortida); escrivim generalment amb una sola mà -resulta una proesa i no és gaire freqüent escriure amb dues-; les possibilitats expressives es modulen a través del coneixement d'una llengua, dins de la qual hi ha ordres sintàctics enutjosos però que convé no distorsionar massa si és que volem que ens entenguin.

Com veiem hi ha moltes limitacions (*constraints*) o condicions de delimitació (*boundary conditions*) de la informació en les processos de comunicació humana. El problema és que no tots tenen la mateixa natura, i en canvi, tots intervenen d'una manera o altra en la ràpida successió de contextos dins de l'entorn o ambient. Així, hi ha límits merament físics (com el de, sortosament, disposar d'una sola llengua dins la cavitat bucal). I d'altres que són en ells mateixos un coneixement per tal d'expressar a través d'ells altres coneixements. Aquest és el cas dels coneixements sintàctic i fonològic d'una llengua.

Més enllà de la fonologia i la sintaxi, els lingüistes interessats en aquesta qüestió distingeixen una tercera àrea d'investigació:¹⁷ l'estudi del significat (*meaning*), la informació transmesa a través del llenguatge. Tradicionalment, aquesta àrea es subdividida entre *semàntica* (o l'estudi dels aspectes del significat que són deguts purament a la forma lingüística de relació amb un "referent" suposadament "extern") i *pragmàtica* (els aspectes del significat que provenen de la interacció del llenguatge amb les percepcions no lingüístiques, amb el coneixement de les

16. Herbert A. Simon, *The Sciences of the Artificial*. The MIT Press, Cambridge, Massachussets, 1969, 1981⁴, p. 66.

17. Cfr. Ray Jackendoff, *Consciousness and the Computational Mind*. The MIT Press, Cambridge, Mass., 1987², p. 121 i següents.

situacions en què són emesos els enunciacis, i amb el coneixement general del món). Darrerament, però, seguint la via dels científics cognitius d'unificar ambdós camps sota la *representació del coneixement* o "*representacions mentals*",¹⁸ les diferències entre semàntica i pragmàtica han tendit a diluir-se a les envistes d'un coneixement unificat dels processos d'informació a través del llenguatge.

Tant en els estudis de semàntica cognitiva¹⁹ com en les línies de la pragmàtica cognitiva²⁰ és perceptible aquesta tendència a prescindir de la línia de separació entre un "exterior" i un "interior" que, de fet, ha dificultat durant molt de temps la comprensió teòrica de la modulació humana del significat dins dels processos comunicatius. Però fins i tot en els estudis de pragmàtica que segueixen la línia més clàssica sobre la inferència, la deducció i la teoria de la referència -em refereixo a les discussions modelades sobre la funció de veritat com a criteri semàntic per als enunciacis (*Non-Truth-Conditionals Semantics*)²¹ -s'ha tendit a emfatitzar la importància dels elements contextuals per a la desambiguació del significat. I la importància dels elements contextuals processats *en la ment* del parlant i de l'oient com a límits (*constraints*) per a interpretar el que el propi oient o parlant creu percebre, escoltar o dir.²²

Bé. Tornem ara al nostre formiguer jurídic particular.

18. Vegeu una discussió lingüística (en termes clàssics) d'aquesta tendència a Ruth M. Kempson [Ed.], *Mental Representations. The interface between language and reality*. Cambridge: Cambridge University Press, 1988. Una visió directament cognitivista a *Meaning and Mental Representations*. Umberto Eco, Marco Santambrogio, Patrizia Violi [Ed.], Bloomington and Indianapolis: Indiana Univ. Press, 1988.

19. R. Jackendoff, *Semantics and Cognition*. Cambridge, MA: MIT Press., 1983, p. 212 i següents [op. cit.], 1987, [ibid.].

20. Gilles Fauconnier, *Mental Spaces. Aspects of Meaning Construction in Natural Language*. Cambridge MA: MIT Press, p. 3 i següents Fauconnier desenvolupa la noció de *funció pragmàtica* de Nunberg per a estudiar la referència. La idea és que el parlant no estableix un lligam de referència directa amb els objectes de què parla, sinó que estableix lligams de distinta natura per raons pragmàtiques, psicològiques, o culturals. La forma general del Principi d'Identificació (ID) és: "Si dos objectes (en el sentit més general), a i b, estan relacionats per una funció pragmàtica F (b = F (a)), una descripció d'a, d_a, pot ser usada per a identificar la seva contrapartida b".

21. Per exemple, Dan Sperber i Deirdre Wilson, seguint el model inferencial de les "implicatures" de la "lògica de la conversa" de Paul Grice, van posar de manifest la importància de les condicions contextuals per a la desambiguació semàntica. Vegeu *Relevance. Communication and Cognition*. Oxford: Basil Blackwell, 1986, p. 118 i següents.

22. Cfr. Diane Blakemore, *Semantic Constraints on Relevance*. Oxford: Basil Blackwell, 1987. "L'objecte d'aquest estudi -escriu Blakemore (p. 18)- és mostrar que els significats d'aquelles expressions que no juguen un paper en la determinació de la proposició expressada per les enunciacions [utterances]. [...] la teoria pragmàtica, des del punt de vista d'aquest estudi, és la teoria de l'estructura subjacent a la capacitat d'interpretar enunciacions en context".

5. AH, SÍ!... ELS VÍDEOS

Quan algú interacciona amb algú altre i entra en un procés comunicatiu es produeix el que ha estat típicament denominat un "discurs". No conec, per cert, cap altre terme que hagi estat tan universalment usat per a designar els aspectes antropològics, psicològics, sociolingüístic, semiòtics, gramaticals, retòrics i pragmàtics de la comunicació. Molts cops s'utilitza com a sinònim de "text", o micro i macro-estructures subjacents a l'activitat comunicativa dels subjectes.²³ D'altres, s'accepta que la "unitat de discurs" substitueix a la frase (*sentence*) com a unitat bàsica del llenguatge.²⁴ Pel que fa aquí, no necessito pressuposicions tan fortes. Adoptaré simplement aquest terme usual en el sentit de "unitat de comunicació", unitat del "procés de discurs" (*discourse-as-process*)²⁵ en tant que conducta dels subjectes que participen de manera efectiva en la comunicació.

He de dir aquí que ha esdevingut usual també l'estudi dels "actes de parla" jurídics, del "discurs" jurídic i de la "pràctica" jurídica. No discutiré naturalment la fecunditat o legitimitat teòrica d'aquests intents. Però, des del punt de vista adoptat en aquest estudi, no existeixen tampoc tals coses. I la pressuposició que existeixen com a "objectes" estudiables implica una càrrega epistemològica excessiva. Igual que el terme "acció", aquests termes pertanyen al meta-llenguatge de la pròpia investigació. El terme "actes de parla" (*speech-acts*) no designa variables de la conducta comunicativa oral o escrita, sinó que és un terme genèric (classe) que *classifica* determinats segments verbals com a pertanyents (en tant que elements) a la dimensió pràctica, actuada o dinàmica del llenguatge. Bé, en la nostra anàlisi aquesta és la dimensió *normal* del llenguatge. Així que no pressuposaré que existeixen verbs que realitzen ja "jurídicament" allò que designen per sol fet d'haver estat enunciats (com "casar-se" o "testar": generalment ambdues coses solen ser bastant més complicades).

El procés discursiu pot ser enregistrar en un mitjà audiovisual. No tenim aleshores alguna cosa com "el procés discursiu" mateix, en tenim només el rastre, una altra representació parcial. Això és fàcil de comprovar. Molts cops el que hom ha percebut en el procés etnogràfic de filmació no és reconegut com a tal en el vídeo, perquè, de fet, les imatges i el so configuren una realitat virtual independent fins a cert punt del procés etnogràfic inicial.

L'etnografia de base, el treball de camp dins de la qual tenen lloc les filmacions, se separa doncs en objectius, estratègies i estructura del material enregistrar

23. E.g. en l'anàlisi discursiva de Janos S. Petöfi, i de Teun A. van Dijk. Vegeu, d'aquest darrer, *Text and Context. Explorations in the Semantics and Pragmatics of Discourse*. London: Longman, 1977.

24. Cfr. Barbara J. Grosz; Martha E. Pollack; Candace L. Sidner, "Discourse", *Foundations of Cognitive Science*. Michel I. Posner [Ed.], Cambridge MA: MIT Press, 1989, 437-468.

25. Cfr. Gillian Brown, George Yule, *Discourse Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press, 1983, p. 24.

obtingut. El fet que aquest es converteixi o no en "dada etnogràfica" depèn tant de la metodologia utilitzada per a l'anàlisi com de la manera particular de la seva obtenció. No totes les gravacions tenen el mateix valor, ni la mateixa funció. Parlant en general, podem considerar que aquesta no és una qüestió que pugui ser tractada en termes absoluts, sinó en termes relatius. Penso que és una qüestió de grau. El 18 i el 20 de desembre de 1990, per exemple, vaig poder obtenir finalment en un tribunal de Califòrnia (*Superior Court*) dues cintes (àudio) de processos judicials considerats confidencials. Vaig haver de conviure tot l'any amb els membres del tribunal per assolir finalment l'acord general per a fer un enregistrament de veu.

Els dies 2 i 3 de febrer de 1993, en canvi, amb un equip d'estudiants i professors de la facultat del dret de la UAB i de l'Escola de Vídeo Calassaq de Barcelona, vam enregistrar un procés per assassinat sencer a l'Audiència Provincial de Barcelona. Aquesta darrera filmació (d'una durada d'onze hores, si fa no fa) va ser realitzada dins d'un programa de l'ICE i de la pròpia facultat per a l'ús pedagògic un dret processal de filmacions de judicis en viu.

És obvi que les dues gravacions no tenen el mateix valor. La primera podria ser considerada pròpiament "etnogràfica"; la segona, en canvi, en no haver realitzat cap mena de pla etnogràfic previ al propi procés de filmació *standard*²⁶ per a l'ús docent, segurament hauria de desqualificar-se com a dada.

Però és així realment?

Em sembla que torna a ser una qüestió de grau. En la labor de codificació d'aquest darrer vídeo que enguany estem duent a terme al Seminari ens hem centrat en el discurs del fiscal. Ens ha resultat evident que en alguns passatges ens manca informació addicional. No sabem distingir, per donar una mostra d'això darrer, a què correspon exactament el relat que aquest fa dels fets. Quan en l'argumentació el fiscal descriu un local, una situació, un ambient, es tracta d'una activació de memòria de la vista oral, del sumari, o d'una recerca directa realitzada personalment?.

El camí que recorre la informació en els llocs oficials tendeix a esdevenir regular. I només podem respondre aquestes preguntes si reconstruïm el procés d'elaboració dels informes oficials, les notes, els expedients, les investigacions. Cal, en definitiva, aprofundir en el treball de camp.

Però, tanmateix, el vídeo conté també moltíssima informació que pot ser estudiada per si mateixa: sobre l'estratègia efectivament emparada per a plantejar-lo, sobre l'ús efectiu dels girs retòrics -ironia, ridiculització,

26. No compto com a treball de camp les entrevistes i contactes anteriors. És important notar aquí que la filmació va ser feta amb una càmera fixa i una sola entrada de so (peu). No hi va haver, doncs, tampoc, planificació per a l'obtenció de documents que poguessin entrar dins del camp normal de l'etnografia visual.

dramatització...-, sobre el mode d'indicar, referir o descriure, sobre el mode de confrontació amb la defensa, sobre les relacions amb els magistrats, sobre el mateix mode de comunicar... I encara: sobre la conducta privada del mateix fiscal, sobre les seves creences, les actituds bàsiques davant la família, l'organització social, la ciutadania, el sexe, la marginalitat, la policia, el paper de la pròpia fiscalia.

Aquesta és una informació que, situada correctament, pot se objecte d'una anàlisi del discurs que mostri, no la "ideologia" o el "mecanisme psicològic interior" del fiscal, sinó justament el seu *exterior/interior comunicatiu*, és a dir, *la manera com el discurs reflecteix la complexitat contextual del lloc, la situació, les funcions institucionals, a partir dels implícits, del coneixement socialment compartit que és activat en el procés de la seva producció.*

Les nocions d'"implícit i de "coneixement compartit" (*shared knowledge*) són molt importants. Ningú no pot controlar del tot els missatges que emet, ni, menys encara, com els emet. Un i altre coneixement no provenen del buit, sinó de la cultura (general i especialitzada) en la qual viu l'emissor. El coneixement s'ordena en blocs o "esquemes" que són compartits pels grups socials. Els antropòlegs cognitius en diuen "models culturals". Aquests models constitueixen típicament en les relacions d'un petit nombre de conceptes nuclears, jeràrquicament ordenats, capaç de ser útil, manipulable, "activable", en múltiples situacions, però que pot tenir aplicacions sumament complexes i variades. Pensem, per exemple, en l'ús i l'enteniment de les implicacions d'un concepte com "restaurant", o "anar al restaurant". Igualment, "judici" o "anar a judici".

Un esquema és intersubjectivament compartit -escriu Roy d'Andrade²⁷- quan tothom en el grup coneix l'esquema, i tothom sap que tots els altres coneixen l'esquema, i tothom sap que tothom coneix l'esquema (el tercer "coneixement" és necessari perquè encara que tu i jo sapiguem que els diners són amagats en la tetera, per exemple, i jo pugui saber que tu saps (et vaig veure amagant-hi els diners), encara que sigui perquè jo no sé que tu saps que jo sé, no puc pressuposar que veure'm mirar la tetera que digués que jo estava pensant en els diners. Tanmateix, quan tothom sap que tothom sap que sap, aleshores la mirada d'algú cap a la tetera és entesa per tothom com una referència potencial als diners, incloent aquell que mira.

Això sona una mica complicat. I penso que el problema, en la mesura que està plantejat en termes cognitius i comportamentals, efectivament ho és. Sabem encara poc sobre nosaltres mateixos. I jo no em sento capaç de plantar-me davant d'algun dels meus subjectes d'investigació i dir-li: "Miri, veu aquest vídeo seu?, doncs ara jo li explicaré a vostè com pensa 'realment'".

27. Roy d'Andrade, "A folk model of the mind", *Cultural Models in Language and Thought*. Dorothy Holland, Naomi Quinn [Ed.], Cambridge, New York: Cambridge University Press, 1987, p. 113.

Malgrat la formidable aparença dels mètodes computacionals, la majoria d'anàlisis socio-lingüístiques, cognitives i pragmàtiques, tenen molt d'artesanal. I em sembla que ho tindran durant algun temps, perquè la labor d'anàlisi d'aspectes tan importants com les emocions i els aspectes de coordinació prosòdica són lluny encara de tenir un tractament metodològic satisfactori. No hi ha tampoc cap programa (des del punt de vista de les ciències socials) que tracti la coordinació del so, la paraula i la imatge visual.²⁸

La manera més senzilla de codificar segueix essent la de reunir un nombre suficient de parlants de la mateixa llengua i cultura i, per convecció, reflexionar sobre quina és la conducta del subjecte (actituds, emocions, valors, situació comunicativa...) respecte de les enunciacions lingüístiques que profereix. És a dir, aprofitar el coneixement socialment compartit per a reconèixer la pragmàtica del discurs (implícita i explícita) que el parlant introdueix en el fil comunicatiu. Un vídeo, així, es "mira" conceptualment de manera distinta de com ha estat "vist" en el moment de la seva filmació. En aquest segon moment es "marca" sociolingüísticament (entonació, força, silencis...) i pragmàticament. Un "marcador pragmàtic" (pragmatic marker) és un símbol de codificació que assenyala la relació observada entre el subjecte i el seu propi ús del llenguatge. Els marcadors són, doncs, indicadors del *mode com el subjecte usa el mode de comunicar* (no del fet que el subjecte sap que comunica, ni de la comunicació "efectiva" o "real" que assoleix en la comunicació). Es pressupòsit en què es basa això és que el discurs es *modula* semànticament a partir de la reflexivitat i autoreferència discursiva detectada pels marcadors: el discurs mai parla només d'allò que el subjecte emissor parla, sinó que dóna molta informació sobre el subjecte mateix i, per tant, sobre el preu medi, sobre la relació contextual del subjecte.²⁹

Bé, hi ha algun mode sistematitzar l'anàlisi d'aquesta informació?

Aquest ha estat un terreny molt escatit. Que jo sàpiga, hi ha en aquests moments uns trenta programes d'ordinador per a efectuar el que s'anomena *discours analysis* o "anàlisi de contingut" (*content analysis*). Però cap d'ells basta per si sol per a treure conclusions vàlides sobre cap procés social complex. De manera que

28. Vegeu David H. Reise, "Computer Assistance in Qualitative Sociology", *Social Science Computer Review* 10:4, (hivern 1992), p. 541. El lector interessat pot consultar també el repàs de programes existents per a antropòlegs i sociolingüistes. Vegeu Robert V. Kemper, Ronald K. Wetherington, Michael Adler, "From Mainframes to Micros: Computer Applications for Anthropologists", *Social Science Computer Review*, 10:4, (hivern 1992), p. 470-489. Vegeu Linda May; "Sociolinguistic Research on Human-Computer Interaction - A Perspective from Anthropology"; *Social Science Computer Review*, 9:4, (hivern 1991), p. 529-541.

29. Per a una explicació més tècnica i un ús específic de marcadors, vegeu Pompeu Casanovas, "Towards a sociopragmatics of legal discourses. Discourse and decision-making in an Aurelian Court", *Semiotics and the Sociology of Law*. Bernard Jackson [Ed.], Onati: Onati Proceedings Series, IISL, 1994, p. 189-263.

convé triar una estratègia combinada de recerca, per tal de seguir operant un cop acabada la labor de codificació pragmàtica i sociolingüística.

A grans trets, les estratègies de recerca computacional en anàlisi discursiva poden ser classificades en tres grans grups:³⁰

- 1) anàlisi conceptual (programes que intenten la sistematització de conceptes explícits i implícits - presents per implicació en el text -, utilitzant thesaurus i regles de traducció [*translation rules*]);
- 2) anàlisi procedimental (*procedural analysis*) (programes centrats en la sistematització seqüencial per objectius i estructures d'acció presents en el text);
- 3) anàlisi relacional (*relational analysis*) (programes centrats en la sistematització del "nuclis conceptuals" presents en el text, entenent que un concepte només té significat en funció de la connexió que l'uneix a d'altres conceptes).

Nosaltres, enguany, hem començat per aquesta tercera estratègia. N'hem escollit dues línies. La denominada "anàlisi de proximitat" (*proximity analysis*), representada pel programa de Max Reinert ALCESTE. La segona, pròpiament cognitiva (*cognitive mapping techniques*), és el paquet de programes interactius MECA, desenvolupats per Kathleen Carley i Michael Palmquist per a extreure "models mentals" o "mapes cognitius".³¹

Pensem que podem aprendre de la comparació de resultats. I cal notar que una anàlisi de les institucions d'aquesta mena no té perquè ser únicament "cognitiu", "discursiu", "pragmàtic" o "textual". Aquestes són només eines, instruments, direccions de recerca per tal d'entendre millor el mode com operen les organitzacions humanes, el funcionament de les "institucions". Però tot això encara està per fer. I, quan no es té res més a dir, doncs... millor callar.

30. Kathleen Carley, "Content Analysis" (1990), paper originally prepared for *The Encyclopedia of Language and Linguistics*. Asher R.E. [et. al.], Pergamon Press (manuscrit). Cfr. Kathleen Carley, Michael Palmquist, "Extracting, Representing and Analyzing Mental Models", *Social Forces*, (març 1992), 70 (3); p. 601-636.

31. Les tècniques d'anàlisi cognitiva estan basades en tres pressupostos compatibles amb el que aquí ha estat exposat: (1) els "models mentals" són representacions internes; (2) el llenguatge és la clau per a entendre els models mentals; (3) els "models mentals" poden ser representats com a xarxes (networks).